

CERASTIUM BRACHYPETALUM OPNIEUW IN NEDERLAND GEVONDEN

J. CORTENRAAD, Heerderweg 86h, Maastricht

In mei 1991 zijn op het stationsemplacement Simpelveld enige duizenden exemplaren van *Cerastium brachypetalum*, sinds kort in Nederland Kalkhoornbloem geheten, aangetroffen.

Waarschijnlijk komt deze plant al langer op het emplacement voor of zijn er zaden van de plant in de zaadvoorraad in de bodem aanwezig geweest. Door het op behoud van de zeldzame spoorwegflora terplaatse gerichte beheer, dat de Nederlandse Spoorwegen sinds enige tijd uitvoeren, is de plant in zulke grote aantallen verschenen.

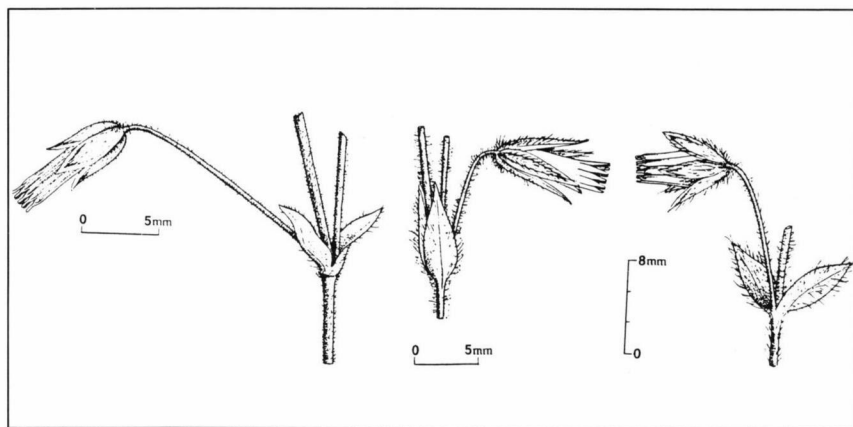
Het areaal van de Kalkhoornbloem strekt zich uit van Zuidwest- tot Centraal Europa. De dichtstbijzijnde groeiplaatsen bevinden zich in Wallonië (zeldzaam in het zuiden van de Ardennen, vroeger tot in het dal van de Vesdre); Zuid-Luxemburg en het Duitse Rijnland tot aan Bonn (vroeger ook bij Aken). Recent zou de plant gevonden zijn op een voormalig spoorterrein bij Düren (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1979; HAEULPER, 1988; BANK SIGNON & PATZKE, 1986). In Nederland is de plant slechts éénmaal eerder gevonden in het Rijngebied bij Kekerdom in de Millingerwaard in 1944 (KERN & REICHGELT, 1949) eveneens aan de rand van Nederland dichtbij de Duitse grens. Ze heeft hier niet lang standgehouden. Vanwege dit eenmalige optreden is de Kalkhoornbloem in de laatste versie van de Heukels 'Flora van Nederland uit de determinatietabel verwijderd en naar de kleine lettertjes verwezen (VAN DER MEIJDEN, 1990). Overigens bevindt zich in deze flora nog wel een goede afbeelding van de plant.

Binnen de soort *C. brachypetalum* worden in Centraal-Europa twee ondersoorten of variëteiten onderscheiden: het "brachypetalum-type" en het "tauricum-type". Dit "tauricum-type" onderscheidt zich van het "brachypetalum-type" in twee opzichten: het heeft een meer of minder dichte bezetting van blad- en bloemstelen en kelkbladen met klierharen en de kleur van stengel, blad- en bloemstelen is helder-groen; bij het "brachypetalum-type" is de kleur van deze delen van de plant grijsgroen en de plant is onbeklierd. De planten die in 1944 bij Nijmegen gevonden zijn behoorden tot het "bra-

chypetalum-type". Op basis van de grijsgroene kleur van deze planten is de eerdere Nederlandse naam Grijsze hoornbloem bedacht. Te Simpelveld komen zowel de beklierde als de onbeklierde vorm voor, waarbij de mate waarin een individuele plant beklierd is overigens verschilt. Volgens BERGMEIER (1990) komen in Noord- en Midden-Hessen eveneens populaties voor waarin onbeklierde en sterk tot gering beklierde planten voorhanden zijn. Deze auteur heeft ook andere kenmerken aan beide typen onderzocht en geconstateerd dat deze bij beide typen geheel of grotendeels overlappen. Hij heeft niet onderzocht in hoeverre er een verband bestaat tussen de kleur groen en het al of niet voorhanden zijn van klieren bij beide typen, zoals die in de literatuur beschreven wordt. Bij de

planten op het emplacement Simpelveld is geen verband te leggen tussen de variatie in groentinten en het al of niet aanwezig zijn van klierharen. In oecologisch opzicht lijkt er tussen beide typen ook geen verschil te bestaan, noch in Hessen, noch te Simpelveld, noch elders in Europa. Het heeft derhalve geen zin om beide typen op ondersoortsniveau te onderscheiden.

De naam Kalkhoornbloem is bij het opstellen van de Naamlijst van de Nederlandse en Belgische flora (VAN DER MEIJDEN & VANHECKE, 1986) overgenomen uit de Belgische flora, voorheen werd de plant in Nederland Grijsze hoornbloem genoemd. De Kalkhoornbloem komt in Wallonië klaarblijkelijk alleen voor op kalkrijke of kalkhoudende gronden, maar in andere delen van Centraal-Europa -bijvoorbeeld in Hessen, bij Düren maar ook te Simpelveld- ook op kalkarme bodem. De oudere naam Grijsze Hoornbloem slaat op de, althans bij de meeste individuen, in verhouding tot andere inheemse Hoornbloem-soorten grijzere kleur groen van de bladen, maar elders in Europa komen andere soorten voor die grijs- tot witviltige bladen hebben zoals de in ons land wel eens verwilderde *Cerastium biebersteinii*. Een betere naam ware

Figuur 1. Deel van de stengel van een aantal eenjarige Hoornbloemsoorten met rijpe vruchten.

a. *C. pumilum* b. *C. glomeratum* c. *C. brachypetalum*.

Tabel 1. Drie vegetatie-opnamen met *Cerastium brachypetalum*
Emplacement Simpelveld - 22 mei 1991
Substraat bestaande uit zand en grind, vermengd met mijnsteen en -gruis.

Opnamenummer	1	2	3
Oppervlakte (in m ²)	2 x 2	2 x 3	3 x 2
Bedekking (in %)			
- totaal	90	85	90
- kruiden	75	75	80
- mossen	10	15	10
- dood materiaal	10	10	5
Aantal soorten	21	24	25
<i>Cerastium brachypetalum</i>	1	2m	2m
<i>Cerastium semidecandrum</i>	r		+
<i>Cerastium glomeratum</i>		r	+
<i>Cerastium pumilum</i>			1
<i>Vicia sativa</i> subsp. <i>nigra</i>	1	+	+
<i>Veronica arvensis</i>	r		2m
<i>Aira praecox</i>		+	+
<i>Arabidopsis thaliana</i>		+	r
<i>Cardamine hirsuta</i>	r	+	
<i>Festuca ovina</i> s.l.	3	2b	2b
<i>Agrostis capillaris</i>	1	2a	2a
<i>Hieracium laevigatum</i>	1	1	1
<i>Hieracium praecaltum</i> s.l.	1	1	+
<i>Achillea millefolium</i>	+	1	1
<i>Artemisia vulgaris</i>	+	r	+
<i>Hypochaeris radicata</i>	+	r	r
<i>Anthemis tinctoria</i>	r	+	r
<i>Tanacetum vulgare</i>		1	1
<i>Hypericum perforatum</i>		+	1
<i>Pastinaca sativa</i> subsp. <i>urens</i>	1	+	

Bovendien: *Echium vulgare* opn. 1 +, opn. 2r; *Satureja calamintha* subsp. *calamintha* opn. 1 +, opn. 2r; *Rumex acetosella* opn. 1r, opn. 31; *Trifolium arvense* opn. 1r, opn. 3 +; *Poa angustifolia* opn. 2r, opn. 3 +; *Daucus carota* opn. 2r, opn. 3r; *Campanula rapunculoides* opn. 21; *Coronilla varia* opn. 2 +; *Dactylis glomerata* opn. 1 +; *Leontodon autumnalis* opn. 1 +; *Plantago lanceolata* opn. 3 +; *Linaria vulgaris* opn. 1r; *Senecio jacobaea* opn. 1r; *Silene vulgaris* opn. 2r; *Cytisus scoparius* opn. 3r; *Taraxacum officinale* opn. 3r.

Uitstaande of Slanke hoornbloem vanwege de habitus van de plant: lange stengelleden, weinig blad en relatief ver uiteenstaande en lang gesteelde bloemen. Overigens is ook de wetenschappelijke naam nietszeggend. "Brachypetalum" betekent "met korte kroonbladen"; veel Hoornbloem-soorten hebben even korte of kortere kroonbladen.

C. brachypetalum is op vrij eenvoudige wijze van de andere in Nederland voorkomende Hoornbloem-soorten te onderscheiden. De plant behoort tot de groep soorten waarbij de kroon weinig langer tot iets korter is dan de kelk en daarbinnen tot de eenjarige soorten. Deze eenjarige soorten zijn herkenbaar aan het feit dat alle zijstengels eindigen in een bloeiwijze. Dit vindt zijn oorzaak in het feit dat eenjari-

ge soorten zoveel mogelijk in het produceren van zaden investeren voor overleving van de soort. Binnen de groep der eenjarigen onderscheiden Kluwen- en Kalkhoornbloem zich door het feit dat de haren op de bovenrand van de kelk over de kelk heen steken (zie fig. 1). De eveneens lange beharing op stengel en bladen maakt dat beide soorten in het veld vrij gemakkelijk van de andere Hoornbloem-soorten te onderscheiden zijn. Van de Kluwenhoornbloem (*C. glomeratum*) onderscheidt onze plant zich door het feit dat de vruchstelen 2-4 keer zo lang zijn als de vrucht, terwijl deze bij de Kluwenhoornbloem ongeveer even lang zijn als de vrucht.

Uit de vegetatie-opnamen (tabel 1) blijkt dat *C. brachypetalum* te Simpelveld vergezeld wordt door de vier

overige eenjarige vertegenwoordigers van het geslacht (*Cerastium*) die in Limburg te vinden zijn: Kluwenhoornbloem, Zandhoornbloem (*C. semidecandrum*) en Steenhoornbloem (*C. pumilum*). Van deze vier is de Kluwenhoornbloem tegenwoordig in Zuid-Limburg het meest algemeen, zij heeft zich deze eeuw sterk uitgebreid en komt voor op allerlei open plaatsen. De Zandhoornbloem is op de zandgronden in onze provincie algemeen; in Zuid-Limburg is ze op spoorterreinen eveneens algemeen, daarbuiten is ze aanzienlijk minder algemeen. Van de Steenhoornbloem -eerder Dwerghoornbloem geheten, ook al een verwarrende naam- worden de laatste jaren in Limburg meer vondsten gedaan, zowel op spoorterreinen (Bunde, Maastricht) als daarbuiten (rivierdijk bij Visserweert; Groote Heide te Venlo). Mogelijk breidt deze soort zich uit, maar misschien wordt ze ook beter herkend dan vroeger. Op emplacement Simpelveld was de Steenhoornbloem nog niet eerder waargenomen.

Uit de opnamen blijkt dat *C. brachypetalum* te Simpelveld voorkomt in een tamelijk open grazige begroeiing waarin Schapegras (*Festuca ovina* s.l.) en Fijn struisgras (*Agrostis capillaris*) het belangrijkste aandeel hebben. Daarnaast komen er vrij veel composieten van droge graslanden en droge ruigten in de vegetatie voor en een aantal winterannuëlen. Een aantal soorten in deze opnamen zijn in ons land beperkt of vrijwel beperkt tot het emplacement Simpelveld. Het betreft hier de Gele kamille (*Anthemis tinctoria*), de Brandpastinaak (*Pastinaca sativa* subsp. *urens*) en de Kleine bergsteentijm (*Satureja calamintha* subsp. *calamintha*), die overigens op andere, minder voedselarme en minder open delen van het emplacement een meer geschikte standplaats vinden. De arealen van deze soorten bevinden zich evenals dat van *C. brachypetalum* ten zuiden en/of oosten van Nederland.

Op de plaatsen waar *C. brachypetalum* thans groeit bevond zich tot voor enige jaren een vegetatie waarin grassen en mossen een dikke viltlaag gevormd hadden waarin zich naast de grassen en mossen slechts overblijvende planten als Hazepootje (*Trifolium arvense*) en Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum*) bevonden. Door de Nederlandse Spoorwegen is in het kader van een natuurvriendelijker beheer van het emplacement deze grazige vegetatie enige jaren geleden gemaaid en

afgevoerd. Daarbij is ook een deel van de moslaag verwijderd. In de meer open begroeiing die van dit beheer het resultaat is, is *C. brachypetalum* verschenen. Mogelijk hebben terplaatsse steeds enige exemplaren van deze soort gestaan en zijn ze niet opgevalen. De hoge aantallen waarin de plant zo snel verschenen is (in 1992 overigens een verdubbeling ten opzichte van 1991), duiden er eerder op dat de planten uit een zaadvoorraad in de bodem zijn opgekomen. Gelet op de eisen die de plant aan haar standplaats stelt zijn er voor *C. brachypetalum* ook op spoorterreinen elders in Limburg en mogelijk in andere delen van Zuid- en in delen van West-Nederland potentiële groeiplaatsen voorhanden.

Het verschijnen van *C. brachypetalum* is in elk geval een eerste positief resultaat van de wijziging in beleid en beheer die N.S. doorgevoerd heeft met betrekking tot de natuur langs de

spoorlijnen in Limburg. Laten we hopen dat N.S. even zorgvuldig zal blijven omspringen met de Miljoenenlijn, ook bij een eventuele toekomstige overdracht van eigendom en/of beheer van deze aan natuurwaarden zo rijke spoorlijn. Een overdracht aan de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, die ook de Borkense baan in de Graafschap beheert, zou daarbij verreweg de beste garanties bieden voor het voortbestaan en functioneren van deze belangrijke verbinding in de ecologische infrastructuur van onze streek.

SUMMARY

CERASTIUM BRACHYPETALUM FOUND FOR THE SECOND TIME IN THE NETHERLANDS

Cerastium brachypetalum is a species that occurs from southwest to central Europe. After being found once in 1944 near Nijme-

gen, the plant was found in 1991 for the second time in the Netherlands in the extreme southeast at the railwaystation of Simpelveld near Aix-la-Chapelle.

LITERATUUR

- BANK-SIGNON, I. & E. PATZKE, 1987. Schutzwerte Gebiete in Nordrhein-Westfalen: der Durener Vorbahnhof. Flor. Rundbr. 21 (2) p. 75-84.
 BERGMAYER, E., 1990. Über *Cerastium brachypetalum* Pers. in Mittelhessen. Flor. Rundbr. 24 (2), p. 86-95.
 HAEUPLER, A., 1988. Atlas der Farn- und Blütenpflanzen der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart.
 KERN, J. H. & TH. J. REICHGELT, 1949. *Cerastium brachypetalum*. In: A.W. KLOOS, Aanwinsten van de Nederlandsche flora in 1944. Ned. kruidk. Arch. 56, p. 164-165.
 MEUDEN, R. VAN DER & L. VANHECKE, 1986. Naamlijst van de flora van Nederland en België. Gorteria 13, 5/6, p. 86-170.
 MEUDEN, R. VAN DER, 1990. Heukels' Flora van Nederland. 21e druk Groningen.
 ROMPAEY, E. & L. DELVOSALLE, 1972. Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora. Meise.

KORTE MEDEDELINGEN

OPROEP KERKUILENPROJEKT IKL

VRIJWILLIGERS NODIG VOOR DE KERKUIL

STICHTING IKL, Postbus 154, Roermond

Tientallen vrijwilligers bekommeren zich sinds jaren om de met uitsterven bedreigde Kerkuil. Zij gaan met tomeloze inzet op zoek naar geschikte verblijf- en broedplaatsen, benaderen eigenaren van geschikte gebouwen en hangen na toestemming nestkasten op. Verder controleren zij ook jaarlijks deze kasten. Op deze wijze wordt — met succes — getracht om het tekort aan geschikte nestgelegenheid op te heffen.

Het maken van kerkuilenkasten kost echter veel tijd en geld. Hierdoor groeit het bestand aan kasten minder snel dan gewenst is. De stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg (IKL) stelt vanaf 1989 kerkuil-nestkasten beschikbaar. Om het tekort aan broedplekken op te heffen heeft de stichting IKL besloten om op grotere schaal kosteloos nestkasten beschikbaar te stellen. Om te komen tot een optimale broedgelegenheid voor de Kerkuil moeten nog ongeveer 750 kasten in Limburg geplaatst worden.

Het provinciebestuur onderschrijft dit streefgetal en heeft inmiddels de benodigde gelden voor het eerste jaar van deze vijfjarige actie beschikbaar gesteld.

Vrijwilligers gewenst

Voor de instandhouding van de Kerkuil is de hulp en de inzet van de vrijwilligers echter onontbeerlijk. In de provincie Limburg zijn (per 01.01.1992) circa 80 mensen actief op kerkuilengebied.

Samen bestrijken ze het grootste deel van de provincie (gearceerde gebieden in figuur 1). In het merendeel van deze bezette gebieden zijn echter nog nieuwe vrijwilligers welkom.

In de witte gebieden op het kaartje zijn (nog) geen vrijwilligers actief. Overduidelijk zijn in Zuid-Limburg nog veel mensen nodig. Vooral het landschap in de regio Beek, Nuth, Meerssen, Valkenburg is voor Kerkuil zeer geschikt, terwijl hier veel te weinig broedgele-